

Jadranka Čačić-Kumpes, Ivica Nejašmić

Institut za migracije i narodnosti

Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb

Primljeno: 17. 12. 1991.

PROMJENE ETNIČKE STRUKTURE PETRINJE: DEMOGRAFSKI I SOCIOLOŠKI ASPEKTI*

SAŽETAK

Namjera ovog rada je da prikaže promjenu etničke strukture u banijskoj općini Petrinja (*case study*) i razazna njene uzroke (koji se u neku ruku čine paradigmatičnima za etnički miješana područja periferalne, odnosno poluperiferalne Hrvatske). Nakon kratkog povijesnog pregleda naseljavanja Petrinje slijedi opis njenih populacijsko-naseljskih značajki. Predočavanjem dinamike brojčanog razvitka ukazuje se na diferencijalno migracijsko odilježje: Petrinja i nekolicina okolnih naselja privlače doseljenike, dok glavnina rurisa ima emigracijske značajke.

Kada je o etničkoj strukturi riječ, zapaža se da su Hrvati još 1948. činili gotovo 2/3 stanovništva općine i više od 4/5 gradskog stanovništva. Kasniji popisi pokazuju strmoglavi pad udjela Hrvata u stanovništvu općine (1991/1948. indeks 71,3) i značajan porast udjela Srba (indeks 121,4). U samom gradu, pak, promjena je još izrazitija: udio je Hrvata prepolovljen (1991/1948. indeks 49,3), udio Srba više nego utrostručen (indeks 323,4) te udio "ostalih" višestruko povećan. Tako u gradu Petrinji za četiri desetljeća Hrvati postadoše od izrazito većinskoga - manjinski narod (1991. Hrvati 40,7%, Srbi 45,6% te "ostali i nepoznatq" 13,7%). Porast broja stanovnika srpske nacionalnosti osjetno je iznad prosječnoga prirodnog priraštaja u općini, a broj stanovnika hrvatske nacionalnosti stagnira. Stoga autori zaključuju da se radi o selektivnom obilježju migracije.

Analiza uzroka iseljavanja Hrvata i znatnijeg doseljavanja Srba temelji se na analizi petrinjskog društva (stavljeno u širi socijetalni okvir). Primjećeno je da zbivanja za drugoga svjetskog rata i neposredna poratna zbivanja nisu utjecala na promjenu dotadašnje etničke strukture Petrinje, ali da su ostavila traga na odnose u društvu unutar kojeg će se kasnije ona tako silovito odviti. Uzroke promjena etničke strukture autori traže u novim mobilnosnim kanalima (negativna selekcija kadrova, "nomenklatura" itd.) koje sa sobom donosi poslijeratna vlast uspostavljena na karizmi banijskih partizana i članova Komunističke partije, vezi ideologije i subetničkih tradicija (patrijarhalnost, paternalizam, etnocentrizam), razapinjanju porodičnih mreža, neravnomjernoj regionalnoj razvijenošći i logičnosti stremjenja nerazvijene periferije (s većinskim srpskim stanovništvom) prema razvijenijoj Petrinji te u učinkovitosti političkog sustava koji je izgradio političku podlogu s kojom su se (čini se) više identifikirali banijski Srbi nego Hrvati. Uvažavajući i mnoge druge čimbenike (poput sklapanja etnički miješanih brakova, povećane pokretljivosti, nadnacionalne ideologizacije društva itd.) autori naglašavaju ulogu političke elite koja je unutar sistemskih rješenja razvoja banijske regije iskoristila priliku za promoviranje svoje etničke grupe.

* Ovaj je rad dio (uvodnih) istraživanja u okviru projekta "Migracija, modernizacija, etnicitet u periferalnoj Hrvatskoj" u Institutu za migracije i narodnosti Sveučilišta u Zagrebu, (glavni istraživač dr. Silva Mežnarić).

Uvodne napomene

Etnička struktura, pod čime razumijevamo nacionalno opredjeljenje stanovnika prilikom popisa stanovništva, jedno je od onih populacijskih obilježja na koje obično utječe koloplet činilaca. Činjenica da toliko ne podliježe utjecaju demografskih kretanja (u užem smislu) koliko društvenim (u širem smislu) procesima i pojavama, čini je potencijalno vrlo nestalnom.

Dinamična, a nerijetko i vrlo burna zbivanja mijenjala su i etničku sliku Hrvatske. Tome su naročito pridonijela dva svjetska rata i s njima povezane promjene državnih granica, kao i planska migracija (kolonizacija) koju su provodile sve dosadašnje vlasti.

Ovdje nećemo razmatrati spomenute činitelje (premda su najjači "modifikatori" etničke strukture); u središtu našeg zanimanja jesu novije promjene nastale u "normalnim" (mirnodopskim) okolnostima. Valja reći da je razmatranje relevantnih činilaca ograničeno (ne)dostupnošću statističkih podataka. Spoznajnu problema temeljimo na studiji slučaja (*case study*); izabrali smo općinu Petrinja zbog jednostavne etničke strukture (Hrvati i Srbi čine veliku većinu pučanstva), ali i činjenice da je u poslijeratnom razdoblju došlo do bitnih promjena udjela pojedinih nacionalnosti. Namjera nam je da prikazemo promjene etničke strukture od vremena kada su već dovršene "nacionalne integracije", odnosno oblikovana nacionalna svijest: od 19. stoljeća do danas. Nadalje, pokušat ćemo razaznati uzroke tih promjena, osobito onih nakon drugoga svjetskog rata jer nam se čine u neku ruku paradigmatičnim za miješana područja periferalne (odnosno poluperiferalne) Hrvatske u tom razdoblju. Pri tome ćemo imati na umu i ona obilježja koja petrinjski "slučaj" čine posebnim i jedinstvenim.

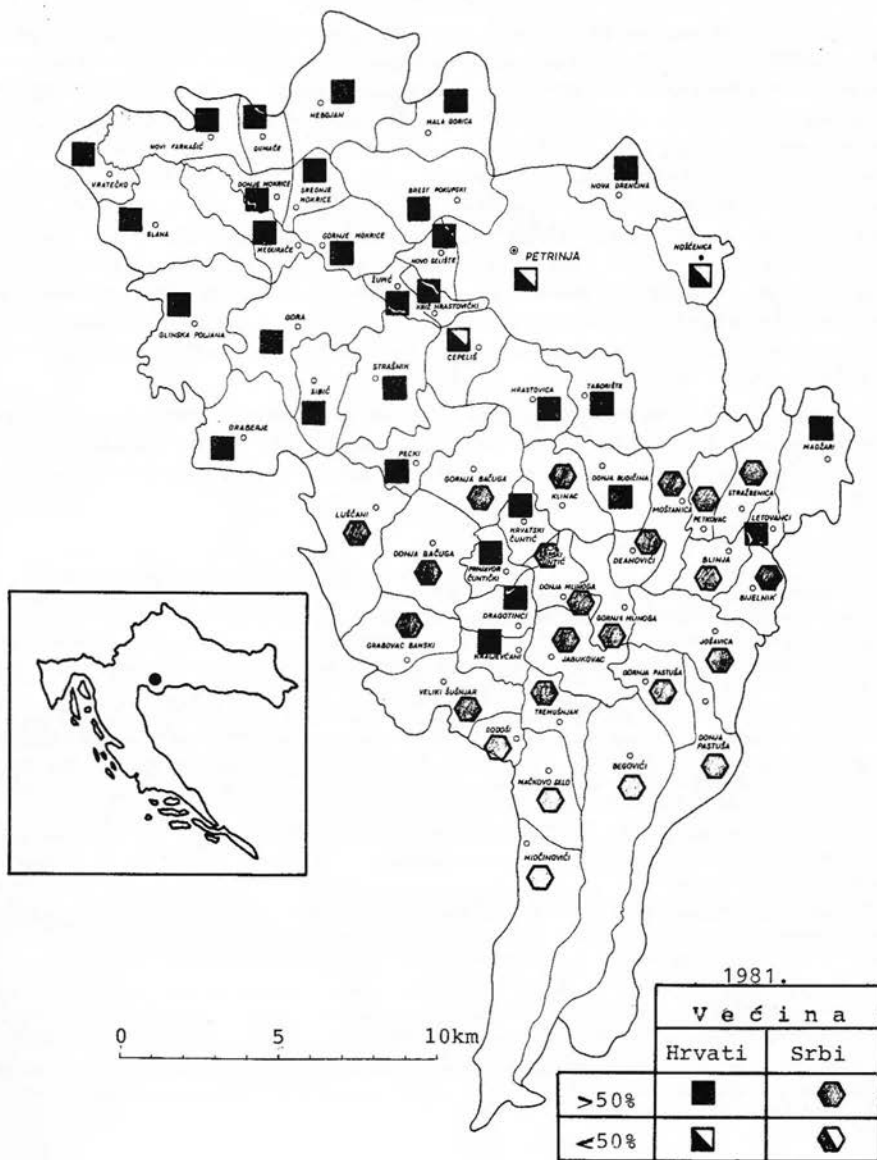
Povijesne i populacijsko-naseljske značajke

"Da je na sadanjem teritoriju petrinjskom bilo od vjkada stanovništva, pokazuju nam tragovi starih zidinah, koji se u samu gradu i oko grada, pak onda u gradskoj šumi 'Kotaru' nalaze", piše u svom "povjestnom nacrtu" Petrinje Nikola Kos (1882: 4). Nemamo se namjeru upletati u raspravu je li Stara Petrinja postojala već u rimsko doba (i je li korijen njenog imena u latinskoj riječi *petrus* /kamen/ zbog obilja kamena iz kojeg je, smatraju neki, izgrađena i *Siscia*, današnji Sisak) niti gdje se točno bila nalazila ona Petrinja koja se spominje već u trinaestom stoljeću kada je dobila status slobodnoga kraljevskog grada (usp. Kos, 1882; Golec, 1990a).

Ovdje valja ukratko podsjetiti na ono što je poznato o nastanku i naseljavanju Petrinje (i njezine okolice)¹ koja se od 1592, kada se iznad ušća rijeke Kupe "ugnjezdi" poturica Predojević (nazvan Hasan-paša), i sagrađi tvrđavu, nalazi upravo na svom današnjem mjestu. To je početak one Petrinje koja će se nakon pobjede nad Turcima (1595) polako razvijati u gradsko središte. Nakon oslobođenja od Turaka Petrinja postaje dijelom Banske krajine. Budući da Hrvatska nije imala dovoljno sredstava za održavanje

1 O tome opširnije u npr.: Golec, 1990a; Kos, 1882; *150 godina...* s.a.

Slika 1 - Općina Petrinja

utvrde i vojske, nakon sporova i pregovora između hrvatskog bana s Bečom i Grazom, Petrinja je 1618. pripala Slavonskoj krajini (kao dio Varaždinskog generalata). Vraćena je u sastav Banske krajine 1753, i uskoro postaje (umjesto Kostajnice) sjedište Druge banske pukovnije. Između 1809. i 1813. Petrinja se nalazi pod francuskom vlašću, kao dio Ilirskih pokrajina, a potom ponovo u sastavu Banske krajine. Iako je krutost krajiške vlasti² postupno popuštala, u Petrinji je s radošću dočekan 15. srpanj 1881. kada je proglašena "toli željno očekivana spojibta Krajine sa materom zemljom" (Kos, 1882: 21).

Već u 17. stoljeću oko petrinjske tvrđave, uz dozvolu njenih zapovjednika, prvi vojnici dobrovoljci (tzv. gjumlije), porijeklom ponajviše iz Posavine, Turopolja i Bosne, podižu za svoje obitelji male drvene kućice. Na nenaseljena petrinjska područja dolaze prebjezi iz Starog Majdana u Bosni (Petrinji i danas jednu ulicu zovu Majdancima). Tako u Petrinji 1752. ima 516 kuća: 511 katoličkih, a 5 drugih vjera (Golec, 1990a: 58). Od druge polovice 18. stoljeća ovamo doseljava sve više pravoslavnog stanovništva.³ Mnogi među njima privučeni su razvojem trgovine (Grci, Cincari, doseljenici iz Bosne) i obrta. Boravak austrijske vojske i organizacija života u multietničkoj austrougarskoj državi⁴ ostavili su traga i na etničkoj strukturi stanovništva: bilo je tu Nijemaca, Čeha, Slovaka, Talijana. Mnogi od njih pridonijeli su razvoju gradskih obilježja Petrinje.⁵ (Usp. Golec, 1990a; Kos, 1882.) Pred kraj 19. stoljeća, negdje u vrijeme s kojim ćemo započeti analizu etničke strukture stanovništva Petrinja se razvila u grad koji broji "do 5000 stanovnikah sa 730 kućah" (Kos, 1882: 25).⁶

Općina Petrinja dio je Banije, regije u južnom dijelu Središnje Hrvatske.⁷ Na razmjerno maloj površini (390 km²) smjestilo se 57 naselja (slika 1). Mahom su to mala sela, a jedini je izuzetak Mošćenica (uz grad Petrinju), koja je praktički prigradsko naselje.

2 Izvršeno je nekoliko reformi Krajine pa je tako tokom 1787. došlo i do odvajanja civilne i vojne vlasti. Spomenut ćemo i to da je Petrinja 1765. dobila status slobodne vojne općine. (V. npr. Golec, 1990a.) Međutim, u duga (gotovo) tri stoljeća banske uprave i skrbi osjetili su Petrinjci prednosti, ali i mnoge nedostatke krajiške vlasti: "Nu u cijeloj Krajini zapovjedahu vojskom carski generali, koji su silomice svoju vlast širili, te nastojali miešati se u domaće poslove, nespadajuće u njihov vojni djelokrug." (Kos, 1882: 11.)

3 Da se u samoj Petrinji znatno povećao broj pravoslavaca pokazuje i to što im je Josip II odobrio izgradnju pravoslavne crkve. Crkva je izgrađena 1785. Pravoslavno stanovništvo dolazi na područje današnje Banije još u prvoj polovini 16. stoljeća. Prebjezi su to iz Turske i nazivaju ih Vlasima. Vlasi, često pravoslavne vjere, odigravaju značajnu ulogu u obrani habsburškog teritorija. Nadalje, krajem 17. stoljeća, na oslobođeno područje Banije iz Bosanske krajine dolaze novi prebjezi (v. *Historija naroda Jugoslavije*, II, 1959).

4 Tako je, primjerice, na zahtjev gradonačelnika Franje Wagnera na petrinjsko područje doseljeno deset čeških obitelji (čija prezimena i danas prepoznajemo /uglavnom/ kod /sadašnjih/ stanovnika nekadašnjeg Češkog Sela, danas dijela Petrinje).

5 Talijani su, primjerice, imali osobitog utjecaja na petrinjsko graditeljstvo, ali i na ono što je proslavilo "Prvu hrvatsku tvornicu salame, sušena mesa i masti" diljem svijeta - na spravljanje čuvene "Gavrilovičke", plod kulinarske vještine (i porodične tradicije) Stjepana Gavrilovića i Furlanca Kazia (v. *150 godina...*, s.a.).

6 Među stanovnicima bilo je "u garnisoni 330 vojnikah, najviše grčko-iztočne, zatim augsburške, helvetske i mozaičke konfesije, te 1 nazarenac" (Kos, 1882: 25). Vojna prošlost ostala je, čini se, žig otisnut u slici grada: u petrinjskim vojarnama izmjenjivale su se razne vojske utječući svojim djelovanjem na sudbine njegovih žitelja.

7 Ime Banije dolazi od nekadašnjeg pojma Banske krajine koji se odnosio na onaj dio Vojne krajine koji je bio pod banskom vlašću. Na području bivših banskih pukovnija (petrinjske i dijela glinske) nalaze se danas četiri općine: Dvor, Glina, Kostajnica i Petrinja.

Popisni podaci 1857-1991. pokazuju neujednačeno kretanje broja stanovnika razmatranog područja (tablica 1).

Tablica 1 - Broj stanovnika općine Petrinja, grada Petrinje i ostalih naselja 1857-1991*

Godina (popis)	B r o j s t a n o v n i k a		
	Općina (ukupno)	Grad Petrinja	Ostala naselja
1857.	18 841	3 222	15 619
1869.	20 815	4 002	16 813
1880.	21 514	4 478	17 036
1890.	25 483	4 691	20 792
1900.	28 142	5 379	23 063
1910.	30 273	5 486	24 787
1921.	28 963	5 541	23 422
1931.	30 397	5 536	24 861
1948.	24 819	5 221	19 598
1953.	25 599	5 858	19 741
1961.	27 977	8 065	19 912
1971.	31 018	12 155	18 863
1981.	33 570	15 778	17 792
1991.	35 622	18 679	16 943

* Odnosi se na današnji teritorijalni obuhvat.

Izvor: Korenčić, 1979: 538-539; za 1981. *Dokumentacija 553*, Republički zavod za statistiku (RSZ), Zagreb 1984; za 1991. *Dokumentacija 810*, RZS, Zagreb, 1991.

Zapažamo da se u dugih trinaest desetljeća broj stanovnika općine (današnji teritorijalni obuhvat) nije ni udvostručio (indeks 189,1). Očigledno je riječ o razmjerno slabom brojčanom rastu pučanstva.⁸

Zanimljiva je usporedba grada i skupine ostalih naselja (rekli smo da se osim jednog slučaja radi o selima). Do 1948. i grad i okolni ruris imaju slično kretanje broja stanovnika, premda je bilo razdoblja kada je grad bilježio veći porast i obrnuto (posebice veliki gu-

⁸ U demografskoj dinamici općina Petrinja zaostaje za ukupnim stanovništvom Hrvatske. U istom je razdoblju opća populacija porasla 118,2%.

bitak pučanstva u selima bilježi razdoblje 1931-1948, indeks 78,8). Poslije drugoga svjetskoga rata dolazi do ubrzanja značajnih društvenih procesa, a povezano s time i do demografskih promjena i lomova.⁹ Dok petrinjska sela imaju stalan pad broja žitelja (1991/1948. indeks 86,5), dotle grad Petrinja bilježi snažan rast (indeks 357,8), posebice u razdoblju 1961-1971 (indeks 150,7).¹⁰ Rezultat takva divergentnog demografskog razvitka jest i sve veći udio stanovnika Petrinje u ukupnom stanovništvu općine: 1857. 17,1%, 1900. 18,9%, 1948. 21,0% i 1991. 52,4 %. Jasniju sliku demografskog razvoja daje podatak da od ukupno 57 naselja čak 51 ima manje stanovnika 1991. nego 1948. Prema tome, velika je većina naselja izgubila čitav prirodni priraštaj i dio bazičnog kontingenta (popisanog 1948).

Predočena dinamika brojčanog razvitka stanovništva ukazuje na diferencijalno migracijsko obilježje promatranog prostora. Petrinja i nekolicina okolnih naselja privlače doseljenike, dok glavnina rurisa ima emigracijske, bolje rečeno egzodusne značajke. To potvrđuju i podaci o neto-migracijskom saldu (tablica 2).

Tablica 2 - Neto-migracijski saldo općine i grada Petrinje 1961-1981

	Prirodni priraštaj	Broj stanovnika 1981.		Neto-migracijski saldo 1961-81	
	1961-81	očekivano*	popisano	apsolutni	udio (%)**
	1	2	3	4	5
Grad Petrinja	2 240	10 305	15 778	+ 5 473	+ 45.6
Ostala naselja	348	20 260	17 792	- 2 468	- 13.1
Općina (ukupno)	2 588	30 565	33 570	+ 3 005	+ 9.7

* Očekivano na temelju broja stanovnika 1961. i prirodnog priraštaja 1961-1981.

** Pokazuje udio apsolutnog neto-migracijskog salda u srednjem broju stanovnika promatranih područja 1961-1981.

Izvor: Za broj stanovnika: Popisi 1961, 1971, 1981; za prirodno kretanje u općini dokumentacija Prirodno kretanje za pojedine godine, RZS, Zagreb; za prirodni priraštaj grada Petrinje tabloграмi o rođenima i umrlima po naseljima (Odjel statistike stanovništva), RZS Zagreb.

Zapažamo da se od ukupnog brojčanog porasta gradskog stanovništva u razdoblju 1961-1981 (prema tablici 2 to je 17 713 osoba) na doseljavanje odnosi 71,0%, a na prirodni priraštaj 29,0%. S druge strane, skupina "ostala naselja" ima izrazito negativan migracijski saldo (iselilo se 2 468 osoba više nego što se doselilo). Popisni podaci, nadalje, pokazuju

9 Koncept općega i regionalnog razvoja (urbano-bazirana industrijalizacija oligocentričnog tipa) i položaj seljaštva u njemu rezultirao je snažnom deagrarizacijom i ruralnim egzodusom. Raspored proizvodnih snaga vodio je demografskoj destabilizaciji ruralnih krajeva i njihovoj posvemašnjoj depopulaciji. Divergentno kretanje broja stanovnika gradskih i seoskih naselja postaje jedno od značajnijih društvenih i demografskih procesa u Hrvatskoj (više o tome u: Nejašmić, 1991).

10 Indeks promjene broja stanovnika Petrinje 1971/1948. iznosi 232,8. Da je riječ o natprosječnom porastu pokazuju podaci za pojedine skupine naselja u Hrvatskoj: općinska središta 188,1, ostala naselja 90,9, centralna naselja 162,0 (Friganović, 1980: 84).

demografsko starenje promatrane populacije (tablica 3). No, valja reći da je indeks starosti gotovo istovjetan onom u općoj populaciji (1981. za Hrvatsku 52,6). Proizlazi da struktura stanovništva po dobi u općini Petrinja ima obilježje demografske starosti, dok je u depopulacijskim naseljima (vidjeli smo da je to velika većina) vrlo vjerojatno stanje duboke demografske starosti.

Tablica 3 - Struktura stanovništva općine Petrinja po velikim dobnim skupinama 1948. i 1981. (%)

Dobna skupina	Stanovništvo u %		Indeks promjene 1981/48
	1948	1981	
	1	2	3
0 - 19	49.3	28.3	57.4
20 ' 59	44.2	57.3	129.6
60 i više	6.5	14.4	221.5
Ukupno	100.0	100.0	-
Indeks starosti*	13.2	50.8	384.8

*Indeks starosti = $P > 59/100$.

$P < 20$

Izvor: Za 1948. knjiga II, *Stanovništvo po starosti i polu*, Beograd, 1951; za 1981.

Dokumentacija 501, RZS SRH, Zagreb, 1982.

Zaključno možemo reći da je divergentna demografska dinamika jedna od temeljnih populacijsko-naseljskih značajki promatranog prostora. Petrinja postaje sve značajniji nositelj biološke i društveno-gospodarske reprodukcije cijeloga kraja, dok se rurijski populacijski prazni i strukturno erodira.

Etnička struktura

U općini Petrinja etnička je struktura stanovništva jednostavna: 9/10 čine Hrvati i Srbi (njihov prostorno-naseljski odnos pokazuje slika 1); među ostalima nacionalnostima polovicu čine Jugoslaveni (potonji su u službenoj statistici svrstani u "stanovništvo koje se nije nacionalno izjasnilo") (tablica 4).¹¹

11 Radi boljeg razumijevanja predočene građe valja dati i nekoliko metodoloških napomena. Narodnosna pripadnost stanovništva popisuje se tek od 1948. pa su za ranija razdoblja korišteni podaci o vjeroispovijesti. Broj Srba u pravilu odgovara broju pravoslavaca ("Grčko-istočnih"), a i broj Hrvata najvećim je dijelom jednak broju katolika. No, kako je brojem katolika obuhvaćeno i stanovništvo nehrvatske nacionalnosti valjalo je podatke o vjeroispovijesti usporediti s podacima o materinskom jeziku. Nadalje, radi zadovoljenja načela usporedivosti svi su podaci prijašnjih popisa svedeni na stanje upravne podjele 1991. Budući da za 1921. i 1931. u statističkim izvorima podaci nisu bili iskazani na razini naselja već samo za "političke obćine" nije ih bilo moguće potpuno izjednačiti. Ipak, izlučenjem dijela kotara dobiveno je područje približno naseljsko-teritorijalnom okviru današnje općine.

Tablica 4 - Etnička struktura stanovništva općine Petrinja i grada Petrinje 1991 (%)*

	Općina (ukupno)		Grad Petrinja	
	1	2	1	2
Hrvati	44.24		40.65	
Makedonci	0.16		0.24	
Muslimani	1.21		0.81	
Slovenci	0.14		0.23	
Srbi	44.94		45.58	
Albanci	0.10		0.19	
Prema članu 170**	2.51		3.57	
Jugoslaveni	5.08		7.14	
Ostali	0.42		0.50	
Nepoznato	1.20		1.09	
Ukupno	100.00		100.00	

* Pojedinačno je navedena nacionalnost koja u ukupnom stanovništvu općine čini 0,1 i više posto.

** Neopredjeljeni prema čl. 170 Ustava SFRJ.

Izvor: Prvi rezultati popisa 1991 (tabloграмi), RZS, Zagreb.

Tablica 5 - Kretanje udjela (%) Hrvata, Srba i pripadnika ostalih nacionalnosti u općini Petrinja i u općinskom središtu po odabranim popisnim godinama u razdoblju 1880-1991

Godina popisa	Općina ukupno			Grad Petrinja		
	Hrvati	Srbi	Ostali*	Hrvati	Srbi	Ostali*
	1	2	3	4	5	6
1880.	68.0	30.0	2.0	80.6	11.1	8.3
1900.	66.7	31.7	1.6	79.9	13.7	6.4
1921.	64.6	34.1	1.3	78.4	16.5	5.1
1931.	62.2	35.8	2.0	76.4	17.4	6.2
1948.**	62.0	37.0	1.0	82.5	14.1	3.4
1961.**	55.3	43.0	1.7	67.6	26.8	5.6
1971.	52.9	43.5	3.6	55.8	37.3	6.9
1981.	43.6	37.6	19.7	39.7	31.4	29.3
1991.	44.2	44.9	10.9	40.7	45.6	13.7

* Svrstana i nepoznata nacionalnost.

** Gradu je pripojeno i Češko Selo (1948. i 1961. zasebno iskazano) jer je ranije a i kasnije (popis 1971. i dalje) bilo u sastavu grada.

Izvor: Popisi 1880. i 1890, Kralj. statistički zemaljski ured, Zagreb; za 1921. Popis stanovništva, Opšta državna statistika, Sarajevo, 1933; za 1931. Popis stanovništva, knjiga II ; za 1948. Popis, knjiga IX, 1954; za 1961, 1971, 1981. Popisi stanovništva, tabloграмi naselja RZS, Zagreb; za 1991. prvi rezultati Popisa (tabloграмi), RZS Zagreb.

U retrospekciji etničke strukture reducirat ćemo broj skupina. Zanima nas prije svega promjena udjela Hrvata i Srba u ukupnom stanovništvu općine i grada (tablica 5).

Predočeni podaci (i slika 2) jasno pokazuju smanjenje udjela Hrvata a povećanje udjela Srba u stanovništvu općine i grada. Zapažamo da su početkom promatranog razdoblja (okruglo prije jednog stoljeća) Hrvati činili 2/3 stanovništva općine. Do 1931. udio Hrvata smanjen je za 5,8%, a za toliko se povećao udio Srba. No, kako je riječ o pedesetgodišnjem razdoblju može se utvrditi da se ne radi o osjetnijoj promjeni. Ona je u okviru mogućeg pulsiranja demografskih činilaca.¹² Podaci, nadalje, pokazuju da je u samom gradu omjer dviju nacionalnosti bio još izrazitije u korist Hrvata: početkom razdoblja činili su 4/5 gradskog pučanstva, Srba bijaše tek nešto više nego pripadnika ostalih nacionalnosti (šaroliki sastav "austro-ugarskog" podrijetla). Do godine 1931. udio Hrvata smanjio se, a Srba povećao,¹³ no kao i u slučaju opće populacije nije riječ o značajnijoj promjeni. Zaključiti je da su prije drugoga svjetskoga rata (točnije prema zadnjem predratnom popisu) Hrvati činili većinu u općini (62,2%) i u upravnom središtu (76,4%).

Podaci prvog poslijeratnog popisa (1948) pokazuju da rat, koji je inače destruktivno djelovao na demografski razvoj (vidi tablicu 1), nije izazvao poremećaje u etničkoj strukturi promatranog područja.¹⁴ Jedino je u gradu nešto povećan udio Hrvata, a smanjen udio Srba i ostalih. Valja konstatirati da su početkom poslijeratnog razdoblja Hrvati činili većinu stanovništva u općini (gotovo 2/3) i gradu Petrinji (više od 4/5).

Kasniji popisi pokazuju strmoglavi pad udjela Hrvata u stanovništvu općine (1991/1948. indeks 71,3), značajan porast udjela Srba (indeks 121,4) te skupine "ostali i nepoznato" (uglavnom je riječ o Jugoslavenima; vidi tablicu 4). Popis 1991. zabilježio je gotovo jednak udio Hrvata i Srba (Hrvati 44,2%, Srbi 44,9% te "ostali i nepoznato" 10,9%). U gradu, pak, zapažamo još izrazitiju promjenu: udio je Hrvata prepolovljen (indeks promjene udjela 1991/1948. iznosi 49,3), udio Srba utrostručen (indeks 323,4) te udio "ostalih" višestruko povećan. Tako u gradu Petrinji za četiri desetljeća Hrvati postadoše od izrazito većinskoga - manjinski narod (1991. Hrvati 40,7%, Srbi 45,6% te "ostali i nepoznato" 13,7%).

Razmotrimo još neke pokazatelje poslijeratnog preokreta. Usporedba apsolutnih brojeva iz popisa 1948. i 1991. pokazuje da je broj Hrvata u općini stagnirao (indeks 102,3), dok je

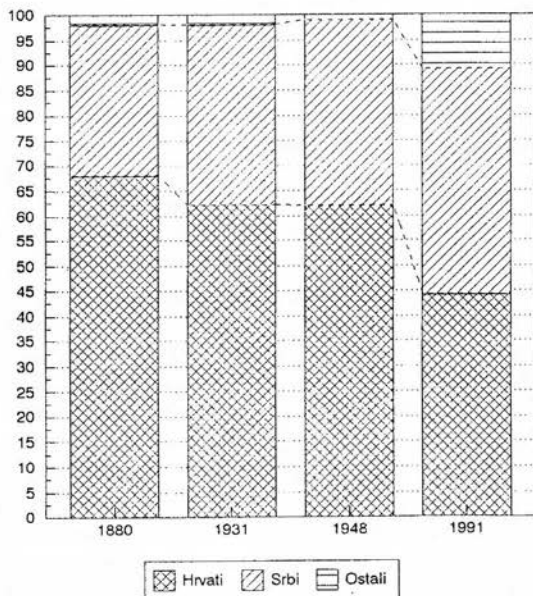
12 U našim krajevima početkom 1880-ih započinje demografska tranzicija; 1930-ih počela je središnja podetapa za koju je karakterističan nagli pad stope nataliteta (više o tome u: Gelo, 1987). Demografska teorija kazuje nam, pak, da modernizacija bioreprodukcije nastaje u gradovima koji imaju veći životni i kulturni standard i otuda se širi na selo, naravno opet u razvijenija područja a ne ravnomjerno na sve strane (više o tome u: Wertheimer-Baletić, 1982). Prema tome, jedan od demografskih činilaca promjene udjela Hrvata i Srba vrlo vjerojatno leži u činjenici da je primjerice 1900. od ukupnog broja Hrvata u općini u gradu živjelo 24%, a od Srba tek 8,1%.

13 Upozorit ćemo na neke društvene činioce kojih se utjecaj mogao donekle odraziti na promjenu etničke strukture grada: početak emigracijskih procesa (odlazak Petrinjaca i mještana okolnih sela /Brest, Mala Gorica, Gora/ krajem 19. i početkom 20. stoljeća u Ameriku) (usp. Golec, 1990b); uspostavljanje modernijih kanala društvene pokretljivosti (razvoj školstva, gradske industrije i složenije podjele rada, komunikacijsko povezivanje centra i periferije); velikosrpska politika u vrijeme Kraljevine Jugoslavije (da je postojalo nezadovoljstvo zbog takve politike svjedoči i štrajk učenika učiteljske škole 1936. usmjeren protiv velikosrpskog ponašanja njihova direktora; štrajk su poduprli i građani Petrinje, a škola je nakon toga neko vrijeme bila zatvorena) (vidi *Sponemica Učiteljske škole u Petrinji 1862-1952*).

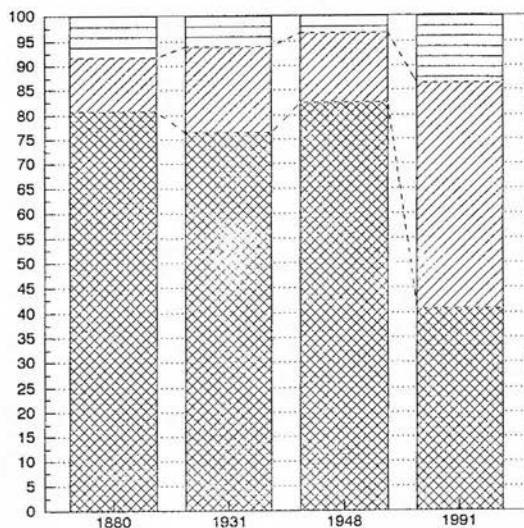
14 Banija pripada skupini hrvatskih regija koje su dale i razmjerno velik broj kolonista u Slavoniju i Vojvodinu (1945- 1948)(više o tome u: Maticka, 1990).

Slika 2 Promjena etničke strukture općine i grada Petrinje 1880-1991 (%)

a) Općina Petrinja

b) Grad Petrinja

broj Srba značajno porastao (indeks 174,3) i to gotovo dvostruko više od porasta ukupnog stanovništva općine (tablica 6 i 7). U gradu, koji je za to vrijeme utrostručio stanovništvo (indeks 357,8), zabilježen je lagani brojčani porast Hrvata (indeks 176,5), ali i deseterostruko povećanje broja Srba (indeks 1158). U ruralnom okruženju, kojeg inače obilježava depopulacija (indeks 86,5), zapažamo osjetniji pad broja Hrvata (indeks 73,5) nego Srba (88,5).

Tablica 6 - Kretanje broja Hrvata, Srba i pripadnika ostalih nacionalnosti u općini Petrinja, u gradu te u ostalim (seoskim) naseljima 1948. i 1991*

	Općina (ukupno)		Grad Petrinja		Ostala naselja	
	1948	1991	1948	1991	1948	1991
	1	2	3	4	5	6
Hrvati	15 400	15 750	4 308	7 602	11 092	8 148
Srbi	9 178	15 994	735	8 518	8 443	7 476
Ostali i nepoznato	241	3 878	178	2 559	63	1 319
Ukupno	24 819	35 622	5 221	18 679	19 598	16 943

* Za 1991. apsolutni broj izračunat je iz udjela (%) jer je to sada jedini statistički podatak o etničkoj strukturi. Izvor: Isto kao za dio podataka u tablici 5.

Tablica 7 - Pokazatelj promjene broja Hrvata, Srba i pripadnika ostalih nacionalnosti u općini Petrinja, u gradu te u ostalim (seoskim) naseljima 1948-1981

	Indeks promjene broja stanovnika 1991/1948		
	Općina (ukupno)	Grad Petrinja	Ostala naselja
	1	2	3
Hrvati	102.3	176.5	73.5
Srbi	174.3	1158.9	88.5
Ostali i nepoznato	1609.1	1437.6	2093.7
Ukupno	143.5	357.8	86.5

Uzroci promjene etničke strukture

Prije nego pokušamo utvrditi uzroke ovoga svojevrsnog društvenog fenomena, pogledajmo da li se nešto slično događalo u susjednim općinama. Jedna novija analiza koja je obuhvatila općine u kojima Srbi čine većinu (Dvor, Glina, Kostajnica, Vojnić i Vrginmost) zaključuje: "glede relativnih odnosa dvaju naroda u razdoblju 1857-1981. nema bitnih promjena" (Klemenčić i Orešić, 1991: 283). Otkud onda divergentno kretanje udjela dvaju naroda u slučaju Petrinje? Podaci o kretanju apsolutnog broja stanovnika pojedine

nacionalnosti (tablica 6) pokazuju u kojem pravcu valja potražiti odgovor. Naime, porast broja Srba osjetno je iznad prosječnoga prirodnog priraštaja u općini (za razdoblje 1961-1981. prosječni godišnji *pp* bio je 4,26 promila). S druge, pak, strane nalazimo brojčanu stagnaciju stanovnika hrvatske nacionalnosti. Očigledno je riječ o selektivnom obilježju migracije. Hrvatski je kontingent emigracijom izgubio čitav prirodni priraštaj, dok je srpski imigracijom osjetno povećan (od ukupnog povećanja broja Srba 1948-1991, a to je 6 816, izračunali smo da je oko 25% prirodni priraštaj a da 75% čine doseljenici). Zaključiti je da Hrvati iseljavaju (razumije se i dio Srba), a Srbi doseljavaju (nedvojbeno čine veliku većinu doseljenika).

Samo po sebi nameće se pitanje: odakle su doseljenici? Godine 1981. činili su trećinu (točnije 32,0%) općinskog pučanstva (1961. bilo je 22,2% stanovnika koji su se doselili u općinu). Glavnina je došla iz drugih hrvatskih općina (4/5) (tablica 8). Kako teorija kaže da je jakost migracije uglavnom obruto proporcionalna udaljenosti između polazišta i odredišta možemo reći da je vrlo vjerojatno većina doseljenika iz susjednih općina Banije i Korduna (na to upućuje i činjenica da su to depopulacijski krajevi). Među onima koji su se doselili iz drugih republika glavnina je iz Bosne i Hercegovine (70 %) i to vrlo vjerojatno iz pograničnoga sjeverozapadnog područja u kojem su i općine s većinskim srpskim stanovništvom (Bosanska Dubica, Bosanski Novi itd.).

Tablica 8 - Stanovništvo koje se doselilo u općinu Petrinja prema kraju iz kojeg su se doselili; popis 1981 (%)

Doselili se iz:	%
Druge općine u Hrvatskoj	82.4
Bosne i Hercegovine	10.8
Ostalih republika	4.6
Inozemstva	0.8
Nepoznato	1.4
Ukupno	100.0
	N = 10755

Izvor: *Dokumentacija 508*, RZS, Zagreb, str. 44.

Većina stanovnika koji su se doselili u općinu, a obuhvaćeni su popisom 1981, došla je u razdoblju 1961-1981; među doseljenicima iz hrvatskih općina takvih je 68,2%, a među onima iz drugih republika 75,1% (izvor kao za tablicu 8). Očigledno je riječ o recentnoj migraciji (u međupopisnom razdoblju 1971-1981. došlo je čak 38,6% svih doseljenika). Budući da još nisu obrađeni podaci o migracijskom obilježju stanovništva iz popisa 1991, možemo tek s velikom vjerojatnošću pretpostaviti (na temelju općeg brojčanog kretanja stanovništva; vidi tablicu 1) da se nastavilo doseljavanje i to nešto slabijim intenzitetom.

Postavlja se pitanje: otkud takva selektivnost migracije po etničkom obilježju? Što je u tolikoj mjeri potaklo Srbe na doseljavanje, a Hrvate na iseljavanje? Premda smo svjesni činjenice da su u kolopletu brojni društveno-gospodarski činioci (koji u pravilu proizlaze iz neravnomjernog regionalnog razvoja), imajući pritom na umu spontanost i druga obilježja migracije (često se odvija kanalima rodbinstva i prijateljstva), ipak se teško oteti dojmu da je prisutna i "tiha" planska migracija (kolonizacija).

Na sljedećim stranicama pokušat ćemo razraditi ovu pretpostavku. Razumijevanje uzroka vratolomne promjene etničke strukture Petrinje temeljit ćemo na analizi nekih, za ovaj kontekst čini se relevantnih, aspekata petrinjskog društva smještajući ih u širi socijetalni okvir.

Usporedbom podataka o predratnoj etničkoj strukturi s rezultatima prvoga poslijeratnog popisa vidjeli smo da (čak kad se i uzmu u obzir stradanja banijskih Srba pod ustaškim terorom)¹⁵ ratna i neposredno poslijeratna zbivanja nisu poremetila predratnu etničku strukturu petrinjskog područja (usp. tablicu 5). Uočena ujednačenost etničke strukture u proturječju je s iskazanim ratnim gubicima stanovništva srpske nacionalnosti pa zaključujemo da je (u ratu ili za prvih poratnih godina) moralo doći do gubitaka (pogibije ili egzodusa) i u stanovništvu hrvatske nacionalnosti. O tome, nažalost, nemamo podrobnijih podataka.

Instrumentaliziranost povijesti ratnoga i poratnog razdoblja ne dopušta olako korištenje dostupnih historijskih izvora pri analizi onovremenih međunacionalnih odnosa i istraživanje utjecaja tih odnosa na promjenu etničke strukture petrinjske općine. Moglo bi se ipak reći da su unatoč antifašističkom otporu obaju naroda selektirane uspomene na (uopćeni i instrumentalizirani) "hrvatski grijeh" ustaštva i "križarstva" imale odraza na organizaciju života u "socijalističkoj" Petrinji.¹⁶

Centralizirana partijska država zasnovala je vlast na "monizmu uma" (Križan, 1991)¹⁷ koji ne priznaje individualnu inicijativu. Time je kanaliziran razvoj industrijaliza-

15 Prema Vladimiru Žerjaviću područje Banije i Siska dalo je u toku rata sveukupno 27508 "palih boraca i žrtava fašističkog terora" (općina Petrinja 4536). Od ukupnog broja stradalih najviše je bilo Srba (24000). Gotovo je polovina (10259) bila iz ratnog kotara Glina (Žerjavić, 1989: 155) koji je uključivao i Banski Grabovac, Bačugu, Kraljevcane i Šušnjar, sela koja danas pripadaju petrinjskoj općini.

16 Spomenimo ovdje da su stvaranjem Nezavisne Države Hrvatske sjedišta Velike župe Gora, ustaškog stožera, zapovjedništva 1. domobranskog područja i prijekog suda za teritorij Dvora, Gline, Kostajnice, Petrinje i Siska smještene u Petrinji (vidi Korać, 1981). Velik broj banijskih Srba (za koje je mnogo zla dolazilo od tadašnje petrinjske vlasti) u antifašističkoj mobilizaciji koju je početkom rata provela Komunistička partija tražio je izlaz iz stradanja od ustaškog režima već prvih dana rata. To je postao put identificiranja s partijom i njenom borbom. Petrinjski Hrvati također su sudjelovali u antifašističkoj borbi. Nipošto nije uputno ni lako prosuđivati o motivima nečijih odluka, pa tako ne bi valjalo uopćavati ni motive pripadnika dviju etničkih grupa o odlasku u partizane. Ipak valja primijetiti da su se okolnosti (različite za Srbe i Hrvate) morale odraziti kako na brojnost pripadnika pojedinih etničkih grupa u partizanskom pokretu na Baniji, tako i na već spomenuti odnos prema komunističkoj partiji (što je moglo utjecati na poslijeratne odnose glede promjene etničke strukture banijske sredine).

17 "Monistički um" odbacuje sve ono što nije spojivo s boljševičkim revolucionarnim projektom. Boljševički marksisti sebe smatraju jedinim posjednikom "ekskluzivnog znanja o komunizmu i putu prema njemu" (Križan, 1991: 199). Sve one koji ne prihvaćaju boljševički marksizam i na njemu utemeljenu revoluciju spremni su eliminirati iz društva. "Monistički um" obilježava države sovjetskog tipa, a među njih može se uključiti i socijalistička Jugoslavija (naravno, uz uvažavanje njenih razvojnih specifičnosti).

cije,¹⁸ jedinoga modernizacijskog elementa koji je bio uistinu prihvaćen. Važnim se čini u ovom kontekstu napomenuti da ideologizirana vlast uvodi i vlastite kriterije napredovanja na društvenoj ljestvici - među njima i kriterij političke podobnosti (koji je doveo do negativne selekcije kadrova i do pojave "nomenklature"). Organizacija vlasti komunističkom ideologijom protkane države preslikana je tehnikom "demokratskog centralizma" na lokalne razine. Petrinjska komunistička vlast bila je tako izgrađena na karizmi (banijskih) partizana i članova komunističke partije.¹⁹ Ona je, uz primjese lokalnog folkloru oponašala svoj vrhovni uzor. Možda bismo već u takvoj novouspostavljenoj vlasti i u sustavu vrijednosti koji je ona sa sobom donijela mogli pronaći elemente postupnog odlaska dijela petrinjskih Hrvata.²⁰ U migracijskoj teoriji, osim toga, poznato je, da se prije odlazi iz razvijenijeg dijela nekoga potencijalno emigracijskog područja, da prije i lakše odlaze sposobniji i mobilniji pojedinci. Međutim, kad bi se (daljnjim istraživanjima) i potvrdile ove pretpostavke, one zasigurno ne bi mogle objasniti silinu promjene etničke strukture.

Daljnji aspekt analize (jugoslavenskog) socijalističkog društva ukazuje na tijesnu povezanost između političke ideologije i subinstitucionalnih tradicija.²¹ U razdoblju između oslobođenja i sedamdesetih godina društvom dominiraju politički rukovodioci čije zasluge, zasnovane na svojevrsnoj karizmi (lokalnoga i partijskog značenja), potječu iz rata. Za tu generaciju političara (ponajčešće istovremeno i privrednika jer na vodećim funkcijama rotiraju na principu "socijalne vrteške") mogli bismo reći da je "herojska i osnivačka", da u njoj "vlada samoprijegor, kolektivni duh i vjera u budućnost" (Katunarić, 1982: 364). Može se reći da su jake solidariističke veze poduprte s jedne strane "dobro sačuvanim starim primarnim grupama, porodicama, rodbinskim mrežama, susjedstvima i seoskim komunama" (*isto*), a

18 Društva sovjetskog tipa odlučuju se za industrijalizaciju jer "velika industrija" svojim unutrašnjim logikom "postulira koherenciju mišljenja i harmoniju djelovanja svih involviranih djelatnika" (Križan, 1991: 207).

19 Tako su revolucionarne tečevine banijskih Srba pretočene u strukture lokalne vlasti i pojačani priliv iz sela u grad. (Broj Srba u samom gradu utrostručen je /indeks 294/ u razdoblju između popisa 1948. i 1961.)

20 Ovdje smo istaknuli Hrvate samo zato što su oni 1948. bili apsolutna većina u gradskoj populaciji koja je trebala imati, barem donekle, formiran sustav vrijednosti industrijske proizvodnje: red, rad, disciplinu, kontrolu, važnost znanja te takmičarski duh i osobnu inicijativu. No to je pretpostavka koju tek valja istražiti.

21 "U Jugoslaviji se poslije rata zadržala jaka subinstitucionalna tradicija, koja često djeluje protiv institucionalnog poretka i razara ga. Ona sadrži sistem vrijednosti i obrasce ponašanja koji se mogu, unatoč različitim varijantama koje je uspostavila naša etnologija nazvati patrijarhalnom kulturom." (Katunarić, 1982: 356-357.)

s druge homogenizacijom zasnovanom na zajedničkom ratnom iskustvu. U vrijeme poleta obnove privrede i izgradnje novog društva patrijarhalni i paternalistički stil prenesen je i na kadrovsku politiku. Osnovu za vrednovanje ljudi ponajprije tvore krvne i emotivne i osobne veze te procjena političkih i ratnih zasluga, a tek onda radne sposobnosti. Lokalpatriotizam i pritisci da se pomogne članovima porodice ili prijateljima često su glavni kriteriji primitka na posao.

Kako je sve to u slučaju Petrinje²² moglo utjecati na promjenu etničke strukture?

Društveni sklop u kojem su se rodbinske i prijateljske veze²³ umnažale imao je snažno uporište i u etničkoj solidarnosti.²⁴ Promjene u etničkoj strukturi stanovništva u svojevrsnoj su vezi s etničkom strukturom petrinjskih rukovodilaca. Mesna industrija "Gavrilović" najsnažniji je petrinjski radni kolektiv,²⁵ a na njegovu čelu su se za cijeloga poslijeratnog razdoblja (osim u počecima obnove proizvodnje nakon rata, u kratkom periodu između 1946. i 1949) nalazili Srbi (v. *150 godina...*, s.a.; *165 godina...*, 1986).²⁶ Ono što je vrijedilo za "Gavrilović" vrijedilo je i za ostale radne organizacije.²⁷

Ograničiti, međutim, interpretaciju promjene etničke strukture na patrijarhalni kôd petrinjskog društva (i osobito ruralnog stanovništva koje se počelo slijevati u grad) značilo bi zastati pred zaprekom: nemoguće je da samo s pomoću spontanosti i stihijnosti pobliže razumijemo očiglednu temeljitost te promjene. Podsjetit ćemo se stoga na socijalni okvir unutar kojeg se bitno počela mijenjati etnička struktura stanovništva u petrinjskoj općini. Govorimo o razdoblju koje je na jugoslavenskom planu obilježeno Programom Saveza komunista Jugoslavije (donešenom 1958). Program je zamišljen kao platforma dugoročnog

22 Budući da petrinjska okolica ima depopulacijska obilježja i da njena sela podjednako napuštaju i Hrvati (doduše nešto više nego Srbi) i Srbi više ćemo se koncentrirati na uzroke promjena u samom gradu.

23 Institucija "veze" postala je mobilnosni kanal kojim se protjecalo ili koristilo onoliko koliko je kome dopuštala količina moći; razvio se čitav sustav dominacija i subordinacija koji je afirmirao paternalističke odnose unutar društvene stratifikacije uloga.

24 Može se reći da ono što Ivan Kuvačić navodi pri opisima pritisaka patrijarhalne svijesti u uvjetima modernizacije socijalističkog društva vrijedi i u petrinjskoj sredini: "Gro radnika po svojim socijalno-psihološkim osobinama spada u stari, seljački sistem života. Oslovljavanje sa 'rođače' i 'zemljače' često predstavlja najveći stupanj socijalne kohezije." (Kuvačić, 1970: 193.)

25 Tvornica je godine 1945. obnovu predratne proizvodnje započela s pedesetak radnika, godine 1970. njihov se broj popeo na 2976, a 1986. broj zaposlenih primakao se brojki od 5000 (v. *150 godina...*, s.a.; *165 godina...*, 1986).

26 Ne znamo kako su se prema nacionalnoj pripadnosti izjašnjavali dosadašnji direktori "Gavrilovića", ali se po imenima, prezimenima i porijeklu može zaključiti da je riječ o Srbima. Nemamo namjeru procjenjivati njihovo pojedinačno ponašanje za trajanja njihovih mandata niti ih želimo izjednačavati prema bilo kojem kriteriju, pa tako ni etničkoj pripadnosti. Čini nam se važnim samo istaknuti da su (i) u direktorskoj eliti "Gavrilovića" u gradu koji je dugo imao većinsko hrvatsko stanovništvo dominirali Srbi.

27 Navedimo samo primjer prometnog poduzeća "Slavijatrans". Njegovi su direktori (skoro) uvijek bili Srbi. Slično je bilo i s tragovačkim poduzećem "Promet". (V. *Petrinjski obzor*, 1991, br. 7.)

društvenog razvitka, intenziviranja procesa deetnizacije, koji je radnicima, radnim kolektivima namjenio ulogu nosioca društvenog razvitka (usp. Bilandžić, 1985).

Tako šezdesetih godina nastaje i platforma dugoročnog razvoja Banije. "Banijski koncept" vezao je razvoj nerazvijenih banijskih općina (Dvora, Gline i Kostajnice) uz razvijeniju Petrinju i još razvijeniji Sisak. Obaveza razvijenijih bila je između ostalog "ostvarenje vezanog razvoja kroz programe vodećih privrednih organizacija..., snažniji razvoj poljoprivredne proizvodnje... s osloncem na Mesnu industriju 'Gavrilović'..., ostvarivanje novih radnih mjesta... za poboljšavanje korištenja nedovoljno iskorištene radne snage Banije" (*Program razvoja Banije...*, 1966: 28-29). Iako to nije eksplicitno zapisano, iz samog prednacrtu programa vidljivo je da je Petrinja dobila ulogu svojevrsnog gravitacijskog centra Banije (v. *Program razvoja Banije...*, 1966). Ovdje nemamo namjeru ocjenjivati vrijednost i svrsishodnost ovog projekta već uputiti na promjene etničke strukture koje je on, uz već spomenutu tendenciju razgranavanja porodičnih, prijateljskih i etničkih veza, neminovno morao izazvati.

Stanovništvo nerazvijenijih općina gravitira prema razvijenijem regionalnom centru prirodno i logično. Od tada gravitira Petrinji i planski. Dovedemo li u vezu to što je u sve tri spomenute općine većinsko stanovništvo srpske nacionalnosti²⁸ i čimbenike koji su bitno utjecali na zapošljavanje, dodjelu stanova, građevinskih zemljišta²⁹ i kredita (osobito onih sintagmatski začuđujućih - "bez-povratnih kredita") vidjet ćemo zašto je masovno doseljavanje pripadnika srpske nacionalnosti na petrinjsko područje poprimilo obilježje sistematičnosti. Usporedimo li ovo s brojčanim podacima³⁰ uočiti ćemo da je koncept "dugoročnog planiranja" (šezdesetih godina) potencirao promjenu etničke strukture, osobito grada (vidi sliku 3).

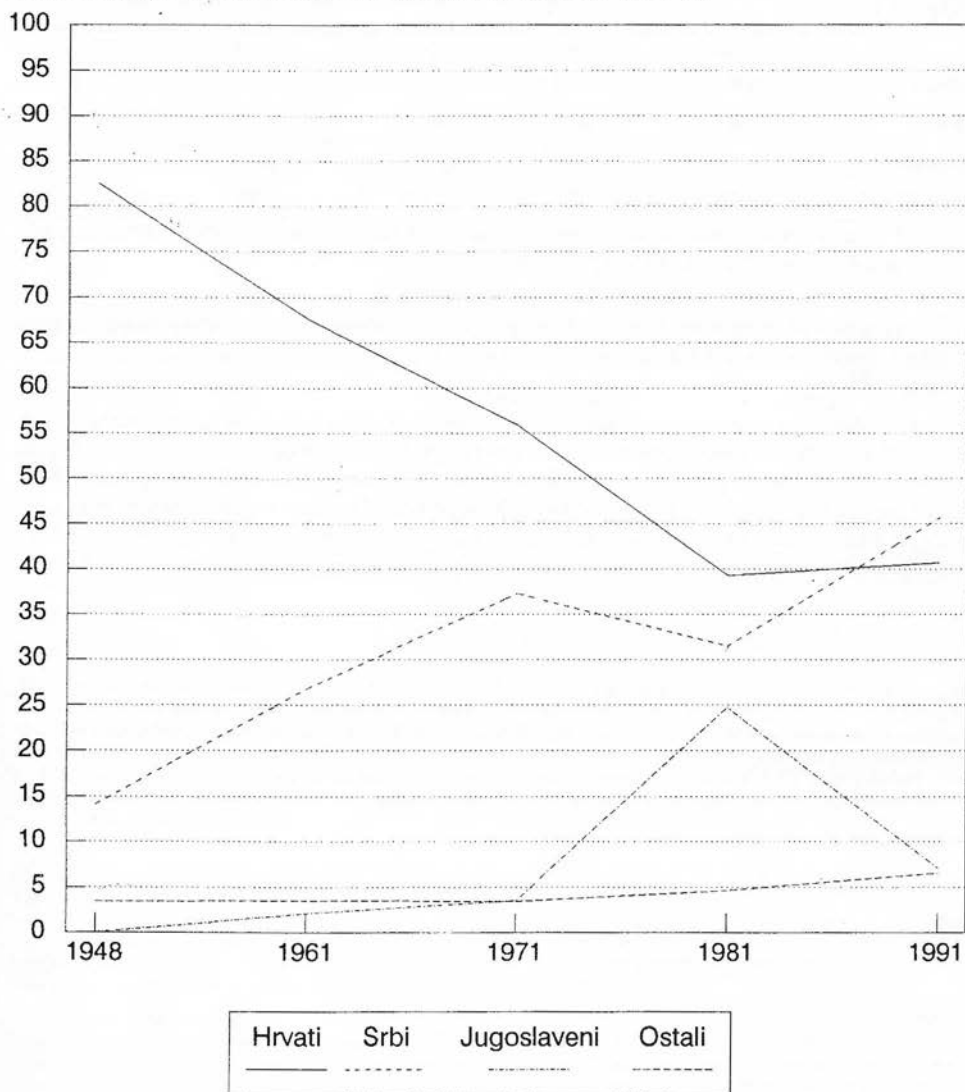
Isto je tako uočljivo da je etnička struktura unatoč naglom doseljavanju Srba šezdesetih godina u Petrinju ipak zadržala osnovno obilježje: Hrvati su i u općini i u gradu još uvijek bili većinsko stanovništvo (vidi tablicu 5 i sliku 3).

28 Popisni podaci iz 1961. govore da je omjer stanovništva srpske i hrvatske nacionalnosti na svemu teritoriju Banije (uključujući Petrinju) bio 62,1% (Srbi) prema 36,4% (Hrvati); izuzmemo li samu Petrinju, područje nerazvijenih banijskih općina (Dvor, Gline, Kostajnice) ima strukturu 70,2% (Srbi) prema 29,2% (Hrvati). (Usp. Klemenčić i Orešić, 1991.) Valja podsjetiti da se najveći broj stanovnika doselio u Petrinju upravo iz ovih općina (i susjednih općina Bosne i Hercegovine, što je također svojevrsna projekcija regionalizacije u okviru platforme dugoročnog razvoja Banije).

29 Neki dijelovi Petrinje, velike stambene četvrti modernih katnica (primjerice "Šapunarnica" i "Slatina"), gotovo su etnički čiste - srpske. Zakonom o nacionalizaciji najamnih zgrada i građevinskog zemljišta 1958 (i njegovim kasnijim izmjenama) zemlja je oduzeta starosjediocima i time su stvoreni uvjeti za njenu dodjelu došljacima ("dotepencima").

30 Već smo napomenuli da je između popisa stanovništva 1948. i 1961. broj Srba u gradu gotovo utrostručen. Broj Hrvata u istom razdoblju lagano raste (indeks 127). U međupopisnom razdoblju 1961-1971. pak indeks porasta broja Srba (210) pokazuje da se njihov broj više nego udvostručio, a da broj Hrvata i dalje tek lagano raste (indeks 124) (usp. tablicu 9).

Slika 3 Promjena etničke strukture grada Petrinje 1948-1991 (%)

Tablica 9 - Kretanje broja Hrvata, Srba, Jugoslavena i ostalih nacionalnosti u gradu Petrinji 1948-1991

	1948	1961	1971	1981	1991
Hrvati	4308	5454	6779	6202	7602
Srbi	735	2160	4528	4948	8518
Jugoslaveni	-	168	431	3895	1334
Ostali	175	283	417	733	1225

İzvor: Popis stanovništva za navedene godine; za 1991. apsolutni broj izračunat je iz udjela (%) (usp. tablice 1, 5 i 6).

Promjena etničke strukture grada (i općine) nastavljena je u posljednja dva desetljeća velikim doseljavanjima Srba, ali i sve izrazitijim odlaskom Hrvata (osobito sedamdesetih godina).³¹

Pokušat ćemo te promjene ponajprije povezati s povijesnim okvirom unutar kojeg se poput ostalih hrvatskih gradova našla i Petrinja. Naime, slika ekonomske uspješnosti s kojom je (cjelokupno jugoslavensko) društvo ušlo u sedamdesete godine potpuno se izmjenila na izlasku iz njih. Tako je političku krizu (sukobi unutar federacije) s početka desetljeća zapečatila ekonomska kriza. Ujedno, nastupile su i nove generacije moćnika koje nisu sudjelovale u ratu i koje nisu mogle na vlastitoj karizmi reproducirati svoju moć.

31 Iako je teško uspoređivati popisne podatke iz 1971. i 1981. zato što je 1981. zabilježeno znatno povećanje broja onih stanovnika grada koji su se izjasnili kao "Jugoslaveni" (indeks 904), što je izazvalo pad udjela i Srba i Hrvata u ukupnom stanovništvu i učinilo "Jugoslaveni" gotovo trećom nacionalnošću u gradu, valja uočiti da je apsolutni broj Hrvata u gradu 1981. godine pao (1981/1971. indeks 91), dok se broj Srba nešto povećao (indeks 109). Prema popisu 1991, nakon nacionalne homogenizacije broj "Jugoslavena" pada (1991/1981. indeks 34), broj Hrvata nešto raste (indeks 123), a Srba se ponovo gotovo udvostručuje (indeks 172) (usp. tablicu 9).

Nova upravljačka elita³² Petrinje, zbog nesposobnosti, neznanja i nespremnosti da gospodarsku, kulturnu i političku krizu u općini rješava produktivnije, priklanja se represiji i ideologiziranoj realsocijalističkoj retorici. Paternalizam i etnocentrizam bili su elementi reprodukcije njene moći. Polariziranje etniciteta ostvareno je vrlo jednostavnim načinom davanja prednosti jednom od njih - srpskom: bilo u pogledu zaposlenja, dodjele stanova, gotovo besplatnog općinskog zemljišta.³³ Bilo kakva kritika otklanjana je nametanjem ideologije, a čak su i mogući neistomišljenici demonizirani. "Pronalaženjem neprijatelja" sprečavala se kontrola i kritika, a etiketa nacionaliste bijaše svojevrсна etiketa zadnje instance: kada nije bilo legitimnijeg načina obračuna s protivnikom definitivno su ga marginalizirali naljepnicom nacionaliste koju u ideologiziranom društvu više nitko nije mogao lako odljepiti. "Žrtva" se jedino mogla povući u privatnu sferu ili otići.³⁴

Mijenjanje etničke strukture stanovništva poprimilo je i oblik antagoniziranja etniciteta. Crno-bijela slika podupiranja pripadnika jednog i demoniziranja pripadnika drugog naroda retuširana je dodavanjem sloja ideologije (ispod kojeg se dobro uočavalo kršenje ljudskih prava) i "jugoslavenstva".

Zaključne napomene

Petrinja je tek jedan u nizu etnički miješanih hrvatskih gradova koji je značajno promijenio etničku strukturu (u kojem se nekad manjinsko stanovništvo srpske nacionalnosti transformiralo u većinsko). Specifična je po tome što se ta struktura promijenila iako je i u gradu i u općini nekada većinsko stanovništvo bilo hrvatske nacionalnosti. Nije se, dakle radilo o jednostavnom preraszmještanju stanovništva u okviru općine (iz sela u grad). Riječ je prije svega o selektivnoj imigraciji na koju su Srbi, znatno više nego Hrvati bili poticani mogućnošću lakše i brže socijalne promocije.

Iako nije neposredno bilo predmet analize čini nam se važnim napomenuti da je promjena etničke strukture višestruko utjecala na gospodarsku i sociokulturnu sliku grada, i naj-

32 Ovdje se izrazom upravljačka elita uistinu možemo samo uvjetno koristiti jer podrazumijeva postojanje više ljudi (upravljača). Krajem sedamdesetih i tokom osamdesetih godina cjelokupni život Petrinje podređen je međutim "cezaroidnoj" samovolji konzervativnog vođe (Borislav Mikelić) koji je na političke i druge najznačajnije funkcije porazmještao "gore-sluge lošeg gospodara", podanike u pravom smislu riječi: ideološke istomišljenike, mediokrite i poltrone. Svaki drugi način napredovanja u bilo kakvoj karijeri najčešće je bio onemogućen ili barem sputan. (O ovome vidi npr. *Petrinjski obzor*, god. 1990. i 1991.)

33 Napomenimo samo da je udio Hrvata u *brzi zaposlenih* u "Gavriloviću" godine 1970 (56%) još odgovarao njihovu udjelu u gradskom stanovništvu (1971. 55,8%). U međuvremenu taj je udio pao čak na 38% (v. *Petrinjski obzor*, 1991, br. 7: 8). Između 1978. i 1989. na 20 funkcionskih mjesta bili su pripadnici srpske nacionalnosti, a samo na 7 hrvatske. Tako su npr. sekretari Sekretarijata za narodnu obranu i Sekretarijata za unutrašnje poslove redovito bili pripadnici srpske nacionalnosti. Budući da su sva tri mandata predsjednika Komiteta za građevinarstvo, urbanizam i stambeno-komunalne poslove obnašali pripadnici srpske nacionalnosti (*isto*, br. 8: 4), ne treba se čuditi što je npr. 1987. 74% dodijeljenih mjesta pripalo baš pripadnicima srpske nacionalnosti, a slično i u iduće dvije godine (*isto*, br. 7: 8).

34 Valja se, primjerice, prisjetiti "nestanka" dijela gimnazijskih profesora 1972 (usp. Golec, 1990c) i idućih nekoliko godina, zatim uvođenja "privremenih mjera" 1981. u jedinu petrinjsku srednju školu. Mnoge kulturne aktivnosti bile su ukinute ili marginalizirane i pod strogom kontrolom ideološkog centra.

poslije na burne i nemile događaje poslije prvih višestranačkih izbora 1990. Život gradića barokne arhitektonske jezgre, umiljate prirode i bogate kulturno-prosvjetne tradicije postepeno se prilagođavao silovito naseljenim pridošlicama. Dijelom se to može pripisati općem redukcionizmu realsocijalističkog društva i odnosu vladajuće elite prema tradiciji. Zatiranjem urbanog duha smanjivala se ne samo motivacija za ostankom već i mogućnost zapošljavanja obrazovanih ljudi. Zbog toga grad nije privlačio mlade i obrazovane ljude (vidjeli smo da doseljenici velikim dijelom potječu sa sela), a potiskivao je "stare" urbane Petrinjce.

Mnogi su čimbenici utjecali na promjenu etničke strukture stanovništva Petrinje. A mnogi od njih daju toj promjeni obilježje spontanosti i stihijnosti: sklapanje etnički miješanih brakova, povećana pokretljivost stanovništva, utjecaj subetničkih tradicija (patrijarhalnost, paternalizam, etnocentrizam), porodične mreže (*family networks*), neravnomjeran regionalni razvoj i logičnost stremljenja nerazvijene periferije (Banije pa i Bosanske krajine) prema svom centru te nadasve učinkovitost političkog sustava koji je izgradio ideološku podlogu s kojom su se (čini se) više identificirali banijski Srbi nego Hrvati. Vjerojatno bismo mogli nabrojiti i mnoge druge čimbenike (kakvi su primjerice svojevremena nadnacionalna ideologizacija društva, potom etnomobilizacija itd.) no teško bismo i pojednostavljenim brojem svih njih zajedno dokazali spontanost tako zbnjujuće i silovite promjene.

Čini se da možemo potvrditi pretpostavku o "tihom" planskoj kolonizaciji pridodamo li svim ovim čimbenicima sistemska rješenja razvoja banijske regije unutar kojih su političke elite (koje su dominirale petrinjskim javnim životom) iskoristile priliku za promoviranje svoje etničke grupe.

LITERATURA

- Bilandžić, Dušan (1985). *Historija Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije: Glavni procesi 1918-1985*. Zagreb: Školska knjiga.
- Friganović, Mladen (1980). "Neke mjere raspršenosti promjene broja stanovnika u općinama i općinskim središtima SR Hrvatske 1948-1971", u: *Spomen zbornik o 30. obljetnici Geografskog društva Hrvatske*. Zagreb, str. 83-97.
- Gelo, Jakov (1987). *Demografske promjene u Hrvatskoj od 1780. do 1981. godine*. Zagreb: Globus.
- Golec, Ivica (1990a). "Pregled povijesti petrinjske (1240-1918)", u: *Župa Sv. Lovre Petrinja: Duhovni i povijesni život*. Petrinja: Župni ured Sv. Lovre Petrinja, str. 49-78.
- Golec, Ivica (1990b). "Nekoliko crtica o petrinjskim iseljenicima u Americi", u: *Župa Sv. Lovre Petrinja: Duhovni i povijesni život*. Petrinja: Župni ured Sv. Lovre Petrinja, str. 227-233.
- Golec, Ivica (1990c). "Matica Hrvatska u Petrinji 1842-1971", *Petrinjski obzor (posebni prilog Matice hrvatske)*, Petrinja, 1(4-5).

- Historija naroda Jugoslavije*, II (1959). Zagreb: Školska knjiga.
- Katunarić, Vjeran (1982). "Jugoslavija kao etničko društvo", *Sociologija*, Beograd, 24(2-3): 354-366.
- Katunarić, Vjeran (1983). "Križa i revizija društvene strukture", *Naše teme*, Zagreb, 27(9): 1378-1392.
- Katunarić, Vjeran (1986). "Sistem moći, socijalna struktura i nacionalno pitanje", *Revija za sociologiju*, Zagreb, 16(1-4): 75-89.
- Katunarić, Vjeran (1988). "(Ne)promjenjivost kao (ne)sigurnost. Osvrt na promjene u Jugoslaviji i Istočnoj Evropi osamdesetih godina", *Naše teme*, Zagreb, 32(3): 475-490.
- Klemenčić, Mladen i Danijel Orešić (1991). "Promjene etničkog sastava stanovništva općina Dvor, Glina, Kostajnica, Vojnić i Vrginmost", u: *Političko-geografska i demografska pitanja Hrvatske*. Zagreb: Savez geografskih društava Hrvatske, str. 257- 291.
- Korać, Dušan (1981). *Kordun i Banija u narodnooslobodilačkoj borbi i socijalističkoj revoluciji*. Zagreb: Izdavačko instruktivni biro.
- Korenčić, Mirko (1979). *Naselja i stanovništvo SR Hrvatske 1857- 1971*. Zagreb: JAZU.
- Kos, Nikola (1882). *Grad Petrinja: Povjestni nacrt*. Zagreb: Tiskara "Narodnih novinah".
- Križan, Mojmir (1991). *Um, modernizacija i društveni poreci sovjetskog tipa. Jedna kritička interpretacija boljševičke ideologije*. Rijeka: Izdavački centar Rijeka.
- Kuvačić, Ivan (1970). *Marksizam i funkcionalizam*. Beograd: Komunist.
- Maticka, Marijan (1990). *Agrarna reforma i kolonizacija u Hrvatskoj 1945-1948*. Zagreb: Školska knjiga.
- Nejašmić, Ivica (1991). *Depopulacija u Hrvatskoj: Korijeni, stanje, izgledi*. Zagreb: Globus i Institut za migracije i narodnosti Sveučilišta u Zagrebu.
- Petrinjski obzor* (1991), Petrinja, 2(7).
- Petrinjski obzor* (1991), Petrinja, 2(8).
- Program razvoja Banije u razdoblju 1966-1970 (Prednacrt)* (1966). Sisak: Zavod za analize i planiranje i Osnovna privredna komora - Sisak.
- Roksandić, Drago (1991). *Srpska i hrvatska povijest i "Nova historija"*. Zagreb: Stvarnost.
- Spomenica Učiteljske škole u Petrinji 1862-1952* (1952). Petrinja: Učiteljska škola u Petrinji.
- 150 godina Mesne industrije "Gavrilović"*, Petrinja (s.a.). Zagreb: Informator.
- 165 godina Mesne industrije "Gavrilović"*, Petrinja (1986). Petrinja: SOUR "Gavrilović".
- Wertheimer-Baletić, Alica (1982). *Demografija. Stanovništvo i ekonomski razvitak*. Zagreb: Informator.
- Žerjavić, Vladimir (1989). *Gubici stanovništva Jugoslavije u drugom svjetskom ratu*. Zagreb: Jugoslavensko viktimološko društvo.

CHANGES IN THE ETHNIC STRUCTURE OF PETRINJA: DEMOGRAPHIC AND SOCIOLOGICAL ASPECTS

SUMMARY

The aim of this paper is to illustrate changes in the ethnic structure of the comune Petrinja in Banija (a case study), and to ascertain some of their causes (which in a certain sense represent a paradigm for ethnically mixed peripheral regions, i.e. for peripheral Croatia). After a brief historic review of the settling of Petrinja, a description is given of some of its populational-settlemental characteristics. Data on the dynamics of numerical development show a differential migrational trait: Petrinja and some surrounding settlements attract immigrants, whereas the majority of the rural areas have emigrational characteristics. In regard to ethnic structure, it is noted that as late as 1948 Croats constituted practically two thirds of the population of the comune and four fifths of the city population. Consequent censuses showed a drastic decline in the percent of Croats in the comune (with an index of 71.3 for 1948/1991), and a significant increase of the proportion of Serbs (an index of 49.9 for 1991/1948). In the city the change was even greater: the percentage of Croats was halved (an index of 49.3 for 1991/1948), the percentage of Serbs increased threefold (index 323.4), and the proportion of the "other" groups increased several times. Thus in the city of Petrinja, in four decades, the Croats changed from being an explicit majority into an ethnic minority (1991 Croats 40.7%, Serbs 45.6%, "others and unknown" 13.7%). In the entire comune, the growth of the Serbian population is well over the average natural increment, whereas the number of Croats is in stagnation. Hence the authors conclude that the situation is characterised by selective migration. Their analysis of the causes for the emigration of Croats and a pronounced immigration of Serbs is based on analysis of Petrinja society (within three societal frameworks). It is noted that events during the Second World War and in the immediate post-war period did not effect the former ethnic structure in Petrinja, yet they left a trace on the social relations which later led to rapid change in ethnic structure. The authors see the causes of the transformation in the formation of new mobilisational channels (negative selection of personnel, "nomenclature" etc.) brought into effect by the post-war regime, based on the charisma of the Banija partisans and the members of the Communist Party. The scheme is characterised by links between ideology and subethnic traditions (patriarchal modes, paternalism, ethnocentrism), family networks, an uneven level of development, the logical inclination of the undeveloped periphery (with a Serbian majority) towards Petrinja, and the effects of a political system and a political base with which (it seems) the Serbs of Banija identified more than did the Croats. Taking into consideration many other factors (i.e. ethnically mixed marriages, increased mobility, supranational ideologies, etc.) the authors emphasize the role of a political elite which took advantage of the plan for the systematic development of the Banija region in order to promote its own particular ethnic group.